

ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРЛАРИНИНГ БЕЗОРИЛИК ЖИНОЯТИНИНГ
ПРОФИЛАКТИКАСИ БЎЙИЧА ФАОЛИЯТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7883011>

Шукруллаев Шохрух Саъдулла ўғли
ИИБ Академияси 3-босқич курсанти

Аннотация: Ушбу мақолада тадқиқот мавзусининг долзарблиги, профилактика инспекторининг безорилик жинояти профилактикаси бўйича фаолиятини такомиллаштириш бўйича тушунчаси, профилактика чора-тадбирларининг бугунги кундаги ҳолати ва амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятлари. Бундан ташқари профилактика инспекторининг безорилик жинояти профилактикаси бўйича фаолиятини такомиллаштириш бўйича нормаларнинг амалиёт таҳлили ҳамда ушбу фаолият бўйича юритиладиган процессуал ҳужжатлар, ушбу фаолиятдаги муаммо ва камчиликлар, шунингдек, айрим турдаги мавжуд муаммо ва камчиликларни бартараф этиш бўйича бир қатор таклифлар. Профилактика инспекторининг безорилик жинояти профилактикаси бўйича фаолиятини такомиллаштиришни ташкил этиш бўйича илғор хориж тажрибаси ҳамда миллий қонунчилигимиздан фарқли ва ўхшаш томонлари, шунингдек, юқорида келтириб ўтилган жиҳатларидан фойдаланган ҳолда ушбу фаолиятни такомиллаштириш йўналишлари ёритиб ўтилган.

Калит сўзлар: Профилактика инспектори, такомиллаштириш, илғор хориж тажрибаси, нормаларнинг амалиёт таҳлили, безорилик жинояти.

КИРИШ

Хозирги Вақтда жиноятчиликка қарши кураш амалёти жиноятчиликни назарий жиҳатдан тубдан ўрганиш вазифасини янада каттий килиб кўймоқда. Умуминсоний қадриятлар ва инсон ҳуқуқлари асосий ўринга кўйилган бугунги даврда жиноятлар ислоҳотларнинг йулига жиддий тўсик бўлмоқда бу муаммоларни бартараф этиш ички ишлар органларининг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади.

Безорилик мохиятан ижтимоий ҳуқуқий тушинча сифатида эътироф этиш мумкин. Ижтимоий жиҳатдан безорилик одатда ойинкарок, шох, доим атрофдагилар билан низолашиб юрадиган безори шахслар килмишига берилган баҳо булса, ҳуқуқий жиҳатдан эса амалдаги мамурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 183-моддаси ҳамда жиноят кодексининг 277-моддасида назарда тутилган жиноий безорилик содир этилишнинг ҳуқуқий оқибатидир. Ҳар икала ҳуқуқий ҳолатда ҳам безорилик деб баҳоланмасада, жиноий безорилик ўзининг ижтимоий жиҳатдан хавфлилиги билан алоҳида аҳамият касб этади. Безорилик

ҳуқуқбузарликнинг профилактикаси хақида сўз юритганда, унга ижтимоий ҳуқуқий тушинча тарикасида караш мақсадга мувофиқ саналади. Чунки аксарят криминалогларнинг фикрича шахс жиноятчи бўлиб тугилмайди ёки у бирданига жиноятчи шахсга айланиб қолмайди. Унинг ҳуқуқ-атворидаги салбийлашув муайян Вақт оралигида аста-секин салбийлашиб боради. Шу боис безорилик ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширишда комплекс ёндашув талаб этилади. Бунинг учун аввало безорилик ҳуқуқбузарлигини криминалогик тавсифини тўлиқ ўрганиш керак.

Безорилик ҳуқуқбузарлигига криминалогик тавсиф беришда унинг куйдаги йуналишдаги хусусиятларга мазмунан ёндошиш керак;

Биринчидан безорилик ҳуқуқбузарлиги (маъмурий ҳуқуқбузарлик ёки жиноятининг) маъмурий ҳуқуқий ва жиноий ҳуқуқий тавсифи, ахволи, тузилиш даражаси ва динамикаси, жойи Вақти;

Безорилик ҳуқуқбузарликнинг миқдор ва сифат кўрсаткичлари ИИОлари томонидан 2015-йилнинг 6 ойи мобайнида амалга оширилган ишларга бўйича асосий курсаткичлар тўғрисидаги статистик малумотлар тўплами асосида таҳлил қилинганда жорий йилнинг бойи мобайнида безорилик ҳуқуқбузарлиги ўтган йилнинг шу даври билан таққослаганда 11,3 фоизга жиноий безорилик эса 7%га усганлиги малум бўлди.

Ушбу тоифадаги жиноятчиликнинг очилиши даражасига эътибор қаратилса, бу борада безорилик жиноятининг маҳала поспонлари томонидан очилиш курсаткичи ўғирлик ва баданга қасддан оғир шикаст етказиш жиноятлари сингари энг кўп очилаётган жиноятлар қаторига киритиб, жорий йилнинг 6 ойда ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 17,3 фоизга усганлиги намён бўлади. Статистик малумотларга қура 2015-йилнинг 6 ойи мобайнида оила турмуш бўйича асосида турли низолар оқибатида содир этилган жами 15та безорилик жинояти аксаряти жамоат жойларида ва хонадонларда, асосан кўшни ва кариндошларга нисбатан мурасага келиша олмаслик оқибатида, маст хилдаги шахслар томонидан кунинг икинчи ярмида содир этилганлиги малум.

АСОСИЙ ҚИСМ ВА НАТИЖАЛАР

Безорилик ҳуқуқбузарликларидан жабрланган шахсларни ўрганиш ушбу турдаги ҳуқуқбузарликларни олдини олишда виқтималогик чора-тадбирлани ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади. Бунинг учун безорилик ҳуқуқбузарликларидан жабрланган шахсларни ижтимоий демографик (ёши, жинси, касби, маълумоти, яшаш жойи, оилавий ахволи) манавий рухий (қизиқишлари, умуминсоний қадриятларга муносабати, интеллектуал салоҳияти) жиоят ҳуқуқий (илгари судланганлиги безориликнинг маъмурий ёки жиноят еканлиги, виқтимликнинг айбли ёки айбиз еканлиги, баданга тан жарохати етказиш мулка шикаст етказиш ёки нобуд қилиш билан боғлиқ ҳолда содир этилганлиги) белгилари асосида атрофлича ўрганишни тақозо этади.

Учинчидан безорилик ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиш сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт шароитлари.

Ушбу ҳуқуқбузарликнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш учун безориликни бошқа турдаги ҳуқуқбузарликлардан фарклаш лозим булади. Айбдор қасдининг мохияти ва унинг нимага қаратилганлигига, шунингдек содир этилган ҳаракатнинг мотив мақсади ва муайян ҳолатигаалоҳида эътибор бериш талаб этилади.

Агарда оилада уйда кариндош уруг таниш билишларга нисбатан содир этилган ҳақоратлаш,уриш доппослаш, баданга энгил шикаст етказиш каби ҳаракатлар шахсий келишмовчилик натижасида келиб чиккан ёхуд жабрланувчининг ножоиз хатти-ҳаракатлари оқибатида содир этилган бўлса,шахсга қарши жиноят деб баҳоланади.

Безорилик эса ўз менлигини намоён этиб жамиятда ўрнатилган юриштириш коидалрини қасддан менсимаслик, жамиятга нисбатан очикдан-очик ҳурматсизлик килиб, жамоат жойларида уятли сўзлар айтиш, шундай сўзлар билан сўкиниш, беҳаё қилиқлар кўрсатиш ёхуд одамларга нисбатан ҳақоратомўз шилқимликлар қилиш, жамоат тартиби ва осойишталигини бўзиш,шу билан бирга шахсни уриш-доппослаш шу билан бирга унга энгил тан жарохати етказиш ёки мулкка анча миқдорда шикаст етказиш ва нобуд қилиш кабиларнинг содир килинишида келиб чиқади. Мазкур ҳуқуқий белгилар безорилик ҳуқуқбузарлигининг сабаб ва шароитларини келиб чиқиш манбаига кўра объектив ва субектив ўрганиш имконини беради.

Безорилик ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитлари ота-она томонидан фарзандини ехтиёжини ҳаддан зиёд кондириши, фарзандининг миллий, диний, умуинсоний қадриятлардан йироқ тарбиялаши ва назоратсиз қолдириши спиртли ичимлик ва гиёҳвандлик воситаларини истеъмол қилишига одатланиши шу билан бирга ота-онанинг спиртли ичимлик ва гиёҳвандлик воситаларини истемол қилиши, оилада мунтазам низоли вазиятлар яратилиши интернет ва ОАВ оркали беҳаёликни, ўришни зўравонликни тарғиб қилувчи филимлар, суратлар, матерьялларни томоша қилиши, шу мазмундаги уйинларни уйнаш кабиларни мисол тарикасида келтириш мумкин.

Чунончи, онлайн синов натижаларига кўра дунё миқёсида интернетдан фойдаланувчи 14 ёшгача бўлган болаларнинг 39% порнаграфик сайтларга, 19% эса зоравонликни тарғиб қилувчи сайтларга кириши аниқланган. Бундан ташқари 16% ёшлар қимор ўйинларига ва 14% алкоголь ва наркотик моддалар тарғиб қилинган сайтларда қизиқиш билдирган бўлса,уларнинг 11% экстримизим ва миллатчиликни тарғиб қилувчи манбалардан фойдаланиши мумкин бўлган.

Безорилик ҳуқуқбузарлигининг объектив сабаб ва шароитларига шахснинг болалар уйида ота-она меҳридан йирик тарбияланганлиги, азолари тўлиқсиз оилада яшаганлиги кабилар мисол бўла олади.

Юқорида безорилик ҳуқуқбузарлигининг сабаб ва шароитлари хақида сўз юритилди. Маскур сабаб ва шароитлар тасирида шахс еғоист умуминсоний, миллий ва диний қадриятларга бепсант аҳлоқий заиф бўлиб шаклланади ва бу тоифадаги шахслар безорилик ҳуқуқбузарлигини содир этишга нисбатан кўпроқ мойил бўладилар. Безорилик ҳуқуқбузарликни содир етувчи шахсларни ижтимоий демографик(ёши,жинси ,касби,оилавий ахволи кабилар) манвий-рухий (кизишлари, умуминсоний миллий ва диний қадриятларга нисбатан муносабати интеллектуал салохиятикабилар)жиноий-ҳуқуқий(судланганлиги ёки безори шахснинг манавий шунингдек ҳуқуқбузарликнинг бир киши ёки бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилганлиги каби)белгилар асосида ўрганилади.

Бешинчиси ҳуқуқбузарлик профилактикаси чора-тадбирлари 2014-йил 14-май куни қабул қилинган «ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонун талаблари асосида умумий ,махсус,якка ва виктималогик профилактика кўринишида амлга оширилиши мумкин.

Ва бу борада умумий профилактика шахснинг маънавиятини юксалтириш унинг онгига умуминсоний, миллий, диний қадриятларни сингдириш унга ҳуқуқий онг ҳуқуқий маданиятни шакллантиришга йўналтирилган тарғибот ва ташвиқот ишларини олиб бориш.Безорилик ҳуқуқбузарликларини сабаблари шароитларини бартарф этиш юзасидан такдимномалар киритиш асосида амалга оширилади.

Шундай қилиб, ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси деганда, ҳуқуқбузарликнинг содир этилиш сабаблари ва унга имкон берган шароитларни аниқлаш, бундай сабаб ва шароитларни бартарараф этишга, шунингдек, аҳоли орасида турли ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга оид профилактик усулларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш борасидаги фаолият тушунилади.

Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган вазифалардан ташкил топган. Шулардан биринчиси ҳуқуқбузарликларнинг йўналишига, тузилишига, даражасига, сабаб ва шароитларига тўлиқ таъсир қилишдан иборатдир. Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш фаолияти субъектлари томонидан ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларидаги ҳуқуқбузарликнинг сабаб-шароитлари, бошқа детерминантларини аниқлаш ва уларни бартарараф қилиш, таъсирини йўқотиш, кучсизлантириш бўйича усул ва шаклларни амалга ошириш-дир.

Профилактика хизматларининг умумий профилактик фаолияти жамиятга зид ғайриижтимоий ҳодиса ва жараёнларнинг, турли воқеа, ҳодиса ва ҳолатларни аниқлаш ва уларни бартарараф этиш, таъсир этиш, кучсизлантириш ва олдини

олишга қаратилган кенг қамровли ижтимоий-ҳуқуқий воситалар орқали амалга ошириладиган фаолиятidir.

Ва бу борада умумий профилактика шахснинг маънавиятини юксалтириш унинг онгига умуминсоний, миллий, диний қадриятларни сингдириш унга ҳуқуқий онг ҳуқуқий маданиятни шакллантиришга йуналтирилган тарғибот ва ташвиқот ишларини олиб бориш, безорилик ҳуқуқбузарликларини сабаблари шароитларини бартарф этиш юзасидан тақдимномалар киритиш асосида амалга оширилади.

Бундан ташқари ИИБ ташаббуси билан республика микёсида жамоат жойларида, корхона, муассаса ва ташкилот биноларида ресторан кафе, барларда кузатув камераларининг ўрнатилиши ҳам келгусида безорилик ҳуқуқбузарлигининг олдини олиш ҳамда содир этилган безорилик ҳуқуқбузарлик ҳолатлари бўйича ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларни айбдорлигини исботлашда муҳим восита сифатида самарали натижа беради албатда.

Безорилик ҳуқуқбузарлигининг махсус профилактикаси эса айнан безорилик ҳуқуқбузарлигини олдини олиш қолаверса жамоат тартиби ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш мақсадида ишлаб чиқилган махсус профилактик тадбирларни ўтказиш орқали амалга оширилади.

2. *Ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси* – ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасаларнинг айрим турдаги ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, бу турдаги ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблар ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этишга, айрим тоифадаги шахсларни аниқлаш ва уларга профилактик таъсир кўрсатишга қаратилган махсус тадбирларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишга бўйича фаолиятidir⁹⁵.

Ҳуқуқбузарликларнинг амалга ошириш учун қуйидагилар асос бўлади:

айрим турдаги ҳуқуқбузарликларнинг, шахслар тоифаларининг кўпайиши; жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига тажовўз қилувчи хатарлар ва таҳдидларнинг юзага келиши.

Ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси бўйича амалга ошириладиган чора-тадбирлар:

– илгари судланган шахслар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси чора-тадбирлари;

– алкогольни суиистеъмол қилувчи ёки гиёҳвандлик воситаларини, психотроп моддаларни ва ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилувчи шахслар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси чора-тадбирлари;

⁹⁵ Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуни.

Безорилик ҳуқуқбузарлиги аксарят холларда спиртли ичимлик воситалари истемол килган шахслар томонидан содир этилишни эътиборга олиб, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги қонуннинг 26-моддасида белгиланган тартибда алкаголни сувистемол қилувчи ёки гиёхвандлик воситалари психатроб моддаларни ва акл-ирода фаолиятига тасир етувчи бошка моддаларни истемол қилувчи шахслар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ саналади.

Безорилик жиноятини олдини олишнинг умумижтимоий чораларининг ўзига хос хусусиятлари шундан иборатки, у салбий ходисалар, шу жумладан, бевосита безориликни олдини олишга йўналтирилмайди факатгина, ушбу фаолиятга кўмаклашади. Аслида умумижтимоий олдини олиш жиноят содир этилишга йўл қўймасликка, яъни махсус олдини олишга тўғри ва бевосита қаратилган барча чораларнинг асоси базаси бўлиб хизмат қилади. Безорилик алоҳида ижтимоий воқелик, демак унга қарши курашиш йўллари ҳам ижтимоий ҳуқуқий ишлар соҳасида йотиши лозим унинг самарадорлиги эса кўп холларда ижтимоий муамоларнинг мувафақиятли ҳал килинишга болик бўлади. Бу безориликнинг ҳам умумий ҳам индивидуал профилактикаси тегишлидир.

Умумий профилактика жамият азоларига ҳулқ-атвор қоидалари ва нормалари тўғрисидаги тушунчалар йетказилади жиноий ҳулқ- атвор жазоланиши тўғрисидаги факт алоҳида кайд этилади. Безориликка ҳуқуқбузарлигига келсак ушбу ҳуқуқбузарликларнинг умумий ҳолати қуйидагича кўриниш олган: бу ҳам ўз манфаатлари ҳам бошка шахслар манфаатларига жамиятга қарши-турмуш тарзи кечираётган алоҳида шахсларга тизимли амалга ошириладиган тегишли тасирлар ёки безориликлар профилактикаси ушбу жиноятларнинг сабаблари ва шароитларини аниқлаш ўрганиш бартараф этиш жамиятга қарши турмуш кечираётган ва безорилика мойил шахсларни аниқлаш ва таҳлил қилиш ушбу шахсларнинг тегишли рўйхатини юритиш ва уларга зарур тасир кўрсатиш каби чораларни ўз ичига олади.

Безорилик ҳуқуқбузарлигининг профилактикаси бу жамоат тартиби жамоат хавфсизлигини таъминлашга хизмат қилувчи ва мақсадга йўналтирилган чоралар тизимини амалга оширишга ва тегишли жиноий тажовўзларга йўл қўймасликдан иборат бўлган ижтимоий профилактиканинг бир қуриниши ҳисобланади. Профилактика назарий тури сифатида ҳам амалий тури сифатида ҳам кўриб чиқиш мумкин. Ахлоқий (ахлоқсиз ҳулқ атворга йул қўймаслик) умумҳуқуқий профилактикалар (кенг манода ҳуқуқбузарликларни олдини олиш) тўғрисида фикр юритса ҳам бўлади. Профилактиканинг турлари ва йўналишлари жуда ҳам кўп. Бирок безорилик ҳуқуқбузарлиги профилактикаси кайтамик умумий профилактика бўйичасида турли соҳалар ва йўналишлар ажратилади жиноий ҳуқуқий соҳа жиноят процетсуал жиноят

ижроия криминалогик ва х.к. Бундан ташқари бу йерда умумий ижтимоий профилактика фаолияти учун катта майдон мавжуд масалан, ахлоқий профилактика психалогик педагогик тиббиёт (шу жумладан психатрик) ва х.к. Бунга ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг умумпрофилактик фаолиятини ҳам киритиш мумкин. Барча ҳолатларда О А В дан фаол фойдаланилади.

Айрим муаллифлар умумий профилактика жиноятчилар психиалогиясига караганда кўпроқ қонунга итоаткор одамларнинг психиалогиясига тасир кўрсатади деб ҳисолашади.

Профилактика инспекторларининг безорилик ҳуқуқбузарлиги сонини кискартитришни кўзловчи профилактиканинг умумий чораларини амалга ошириш бир томондан одамларни мазкур ҳуқуқбузарликларни содир этишдан тийиб туради бошқа томондан эса фуқароларнинг безорилик ҳуқуқбузарлиги жабрланувчиси бўлишдан саклайди.

Безорилик ҳуқуқбузарлиги учун жавобгарликка тортилган шахсларга оид малумотларимизга кўра уларнинг 28% “умумий олдини олиш” тушунчасини умуман билмайди 47% ушбу чора бошқа шахслар учун белгиланган деб ҳисоблашади. 25% эса бу уларни ушлаб турган бироқ вазият улардан ортиқроқ бўлганини айтишди. Безорилик жинояти учун суджланган ретсидивистлардан ўтказилган сўров натижалари анча бошқача бироқ улар ҳам махсус ва умумий олдини олишнинг самарадорлиги тўғрисида кам билишади. Бу йерда безориликнинг умумий олдини олиш ғойаси нафакат жиноят қонунчилиги судларнинг ҳуқуқи ва х.к бўйичаасида балки, жиноятларни очишда ҳам бошқача айтганда жазоларнинг муқарарлиги таъминловчи барча чораларда ўз ифодасини топади.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси чора-тадбирлари қуйидагилардан иборат:

Якка тартибдаги профилактикаси доимо шахс билан боғлиқ булади. Шахсий даражада деб айтиладиган профилактика инспекторлари учун ҳар бир аниқ шахс билан ишлашнинг ўзига хослигида ифодаланган ўзига хос хусусиятлар ҳарактерлидир. Мазкур даражада шахс ва индивидуал ҳуқуқ-атворга тегишли факат индивидуал ҳуқуқ атворга тегишли факат индивидуал тасир чоралари кўрилади. Умумий профилактика чоралари анча кенг ва унчалик аниқ емас. Индивидуал офилактика эса бу доимо анча аниқ. Ва муайян шахсларга йўналтирилган булади яна жиноий ҳуқуқ атворга оид бўлган барча амалий ҳулосалар ва натижалар аниқлаштирилади. Бу йерда умумий ва якка тартибдаги профилактикалар ўртасида карама қаршилиқ мавжуд емас.

Якка тартибдаги профилактика усуллари қуйидагидардан иборат:

–профилактика суҳбати;

–расмий огоҳлантириш;

–ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар тўғрисида хабардор қилиш;

- ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш;
- профилактик ҳисобга олиш;
- мажбурий даволанишга юбориш;
- маъмурий назорат.

Якка тартибдаги профилактиканинг таъсир усуллари қуйидагича ташкил этилади:

- ишонтириш;
- рағбатлантириш;
- мажбурлаш.

Ишонтириш – профилактика қилинувчига тарбиявий таъсир ўтказишнинг асосий методи. Тарбиялаш-ишонтиришдир. Ишонтириш иш ва сўз орқали амалга оширилади. Ишонтириш усули соф тарбиявий хусусиятга эга бўлиб, улар профилактика қилинаётган шахснинг қуқуқларини асло чекламайди. Жиноятларнинг якка тартибдаги профилактикасида қўлланиладиган одатдаги ишонтириш чораларига суҳбатлар, жамоат ташкилотлари ва меҳнат жамоаларидаги муҳокамалар, жамоат тарбиячилари, мураббийлар кабиларни тайинлаш киради.

Рағбатлантириш – профилактик таъсирнинг муҳим методларидан бўлиб шахснинг ижобий қарашлари, хизматларини такомиллаштириш ва мустахкамлашга хизмат қилади. Рағбатлантириш моддий-маънавий бўлиши мумкин. Рағбатлантиришдан кўзланган асосий мақсад профилактика қилинаётган шахснинг ижтимоий муқит билан муносабатини тўғри йўлга қўйишдан ва жинойий ниятлардан қайтаришдан иборат. Масалан, Профилактика қилинаётган шахсни ишга жойлаштиришнинг ўзи этарли эмас, унга жамоа билан тил топишида, унинг тўла ҳуқуқли аъзосига айланишида кўмаклашиш зарур. Профилактика қилинаётган шахсни гуруҳнинг салбий таъсиридан сақлаб қолиш учун уни нафақат уни гуруҳдан жратиб олиш, балки унга ижобий таъсир кўрсата оладиган гуруҳга киришишига имкониятлар яратиш зарур бўлади.

Мажбурлаш – профилактика қилинувчига тарбиявий таъсирнинг ёрдамчи истисно тариқасидаги усулидир. У фақат бошқа усуллар самара бермаганда қўлланилади.

Безорилик ҳуқуқбўзарлини олдини олиш унга йул куймаслик бу профилактика инспекторларининг асосий вазифаси ҳисобланади. Бунда асосан безорилик ҳуқуқбузарлигинини олдини олиш учун профилактика инспекторлари томонидан жинойий турмуш тарзини кечираётган шахсларни аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Амалётда жиноятларнинг профилактикаси амалда иккита ҳолда ўз урнига эга: салбий хусусиятлар куртак ҳолатида бўлганда ва бундай ҳолатлар ўз урнига эга булмаган тва уларнинг пайдо булиш имконияти мавжуд бўлганда. Бирок ушбу салбий хусусиятлардаги шахсларни аниқлаш ушбу шахсларни рўйхатга куйиш кейин эса улрга нисбатан профилактика чораларни кўллаш бўйича тадбирларни тказиш мумкин. Бу йерда

шахснинг “ижтимоий ахлоқсизлиги даражаси” ўнинг ижтимоий тажрибаси жиноий алоқаси ва шу қабилар ҳисобга олинади.

Безориликни индивидуал профилактикаси энг аввало ҳар бир алоҳида шахс билан аниқ ишлашга мўлжалланган ва бу билан унинг тезкор фаолияти билан ухшашлиги мавжуд. Бошқалар бир қаторда у ёки бу шахсда безорилик содир қилиш режаси пайдо бўлганда ишлатилади мазкур шахснинг бу билан бир қаторда унинг вербал ҳулқа-твори эса бундай қасд мавжудлигини тасдиқлайди.

Индивидуал профилактика чора-тадбирлари бир томондан безорилик содир қилишга қасд аниқланган шахснинг ўзига бошқа томондан эса ушбу шахс атрофига(агар бундай ҳамтавоғи ёки безорилик қилишга кумаклашушчи шахслар мавжуд булса) тасир қилишни тامينлайди. Бундай профилактика виктим ҳулқ-атвор сабабли жиноят жабланувчиси мумкин шахсларга йуналтирилган. Безориликни индивидуал профилактикаси асосий элементлари куйдагилар ҳисобланади;

-уларга нисбатан иш ўтказаетган шахсларни синчковлик билан ўрганиш;

-йордамида белгиланган иш амлда бажариилган асосий чора ва тадбирларни аниқлаш;

-иш ташкил қилиш (режалаштиришнинг ўзи) ва шахс устидан назорат.

Жиноятларни индивидуал профилактика қилишнинг энг муҳим муамолари бу уни хакикатда белгилаш зарур бўлган шахслар бўйичаасини аниқлаш ҳисобланишига кушилиш зарур. Ўз мохиятига кўра жиноятларни индивидуал профилактикаси ишонтариш(тарбия) ва мажбурлаш(жазо) чораларнинг мажмуи ҳисобланади. Кўрибчикилаётган профилактиканинг мақсади жиноятларни тўхтатиш олдини олиш ва йўл кўймаслик килмишни содир қилиш ниятини аниқлаш ва ишни йўлга кўйишки бунда шахс жиноий ниятига кириш йулидан воз кечсин жиноятга мойил шахсларнинг аниқлашнинг мақсади эса маскур шахсларга салбий тасир қилувчи манбаларни аниқлаш ҳисобланади. Шахс устидан назорат ва мамурий назорат ва тезкор муамосини ҳал қилиш амалга оширилаётганда мақсад ва авзифалвр бирлашади.

4. Ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси бу-ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ёки муассасанинг муайян шахснинг ҳуқуқбузарликдан жабрланувчига айланиши хавфини камайтиришга қаратилган профилактика чора-тадбирларини қўллашга бўйича фаолиятидир⁹⁶.

Ички ишлар органларининг виктимологик профилактик фаолиятининг асосий объектларига куйдагилар киради:

- билим савияси юқори бўлмаган шахслар;
- ишонувчан содда одамлар;
- ёлғиз яшовчи қариялар;

⁹⁶ Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуни.

- тадбиркорлар;
- бепарво шахслар;
- ҳайдовчилар;
- тунги қоровуллар ва бошқ.

Шахслар муайян тоифасининг вакиллари жиноятдан жабрланиш эҳтимоли содир этилаётган жиноят турига қараб ҳар хил бўлади. Масалан, безориликдан жабрланувчи шахс номусга тегишдан жабрланувчиларга қараганда кўпроқ даражада тасодифий бўлади. Айни вақтда, фирибгарликдан жабрланувчилар номусга тегишдан жабрланувчиларга қараганда камроқ даражада тасодифийдир. Тасодифийлик омили жиноят содир этиш усулига, жиноятчининг «профессионал» тайёргарлигига ва бошқа ҳолатларга қараб намоён бўлади.

Безорилик ҳуқуқбузарлигини келтириб чиқаришга жабрланувчининг куйдаги белгилари сабаб булади:

- жабрланувчининг жиноятчи томонидан жиноят содир этилишидан олдинги хулқ-атвори: - жиноят содир этишга туртки берувчи (шахс ўз ҳаракатлари билан криминоген вазиятни юзага келтиради);
- фаол (шахс бевосита криминоген вазиятни юзага келтирмайди, лекин ўз ҳаракатлари билан унинг юзага келишига жиддий таъсир кўрсатади);
- пассив (криминоген вазиятнинг юзага келишида шахс жиддий ёки умуман ҳеч қандай роль ўйнамайди) бўлиши мумкин.

Жиноят содир этиш вақтида жабрланувчининг ҳаракатларидан келиб чиқиб:

- шахснинг ҳуқуқбузар кўзлаган жиноий ниятини рўёбга чиқаришига имконият яратадиган хулқ-атворини;
- **жабрланувчининг жиноятчига жиноий натижага эришиш имкониятини энгиллаштирувчи унсурларсиз хулқ-атворини («нейтрал» хулқ-атвори);**
- ғайриҳуқуқий хулқ-атвор амалга ошишига муайян даражада тўсқинлик қилувчи хулқ-атвори фарқлаш мумкин.

Тадқиқотларимизнинг кўрсатишича, виктим ҳолатлари кўпроқ эркак жинсидаги шахсларда юзага келади. Таҳлил этилган жиноий ишлардан маълум бўлдики, умумий миқдордаги жиноятларнинг 64% да эркаклар ва 36% да аёллар виктим вазиятларнинг келиб чиқишига сабабчи бўлганлар

Биринчи масала ким жиноятлардан жабрланади? Деган саволга жавоб топиш ҳисобланади. Бу масалани нафақат билимга бўлган эҳтиёжни қондириш учун, балки асосан энг «виктимоген» ижтимоий гуруҳларни аниқлаш мақсадида ўрганиш лозим.

Айрим тадқиқотлар вояга этмаганлар томонидан содир этиладиган майда безорилик ва безорилик каби жиноятларни содир этиш билан боғлиқ ҳолларда, баданга оғир шикаст етказиш каби жиноятларни содир этилиши ошиқча

виктимлик билан тавсифланишини кўрсатади. Ушбу ҳолат формал ва ноформал соҳаларда вояга этмаганлар бажарадиган ижтимоий вазифаларнинг хусусияти, уларнинг кундалик турмуш тарзи билан боғлиқ бўлса керак.

Безорилик ҳуқуқбузарлигининг содир этилиши натижасида қуйидаги ижтимоий хавфи юқори бўлган салбий оқибатлар келиб чиқади:

- вояга этмаганларнинг таълим тарбиясига салбий таъсир кўрсатади.
- вояга этмаган шахснинг хулқ-атвори ижтимоий-салбий томонга ўзгаради;
- жамиятда жиноятчилик кўрсаткичи ва даражасининг ортишига олиб келади;
- фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғига хавф туғдиради;
- жамиятда ўрнатилган қоидаларни бўзилишига олиб келади;
- ҳуқуқбузарликларни кўпайишига таъсир этади.

Бизнинг назаримизда майда безорилик ҳуқуқбузарлигинини олдини олишнинг энг самарали усули сифатида якка тартибдаги профилактик чоаларни қўллаш лозим. Бу масала юзасидан профессор З.Зарипов ва И.Исмаиловлар, жиноятларни якка тартибда олдини олиш муайян жиноят сабабларини ва уни содир қилишга кўмаклашган шароитларни аниқлаш ҳамда уларни бартараф қилиш, жиноят содир этишга мойил шахсларни аниқлаш ва улар билан зарур тарбиявий профилактик чора-тадбирларни ўтказиш бўйича амалга ошириладиган махсус криминологик даражадаги жиноятларни олдини олишдан иборат фаолият деб қайд этишади. Ушбу жараённи “огоҳлантириш”, “бартараф қилиш”, “тўхтатиш” (тўсқинлик қилиш) каби босқичларда амалга оширилишини тушунтиришади¹.

М.Усмоналиев, Й.Каракетовлар эса, жиноятчиликнинг олдини олишнинг ижтимоий даражасига, миқёсига (ҳажмига), ҳудудий миқёсига, таъсир қилиш объектига, мазмунига қараб таснифлаб, жиноятчиликнинг миқёсига қараб ўз навбатида умумий, махсус ва индивидуал чораларга бўлинишини кўрсатиб ўтишади². Вояга этмаганлар орасида содир этиладиган майда безорилик ва безориликнинг олдини олиш чораларга шахсда ижтимоий хилоф қарашлар ва ижтимоий хавfli хулқнинг шаклланишини бартараф қилишга, агар шундай хулқ шаклланиб қолган бўлса ундаги ижтимоий хилоф хусусиятларни ўзгартириш ва шу йўл билан жиноят содир этиши мумкинлигини олдини олиш, шахснинг жиноят содир этишга тайёргарлик кўриш ёки жиноят содир этишга ўрниб кўриш вақтида бундай фаолиятни тўхтатишга қаратилган чоралар киради.

Безорилик ҳуқуқбузарлигини олдини олишда профилактика инспекторлари қуйидагиларга эътибор қаратишлари лозим:

- ўзининг қарашлари, хулқ-атвори билан жиноят содир этишга мойиллигини гувоҳлик берувчи шахсларни аниқлаш;
- шундай шахсларни аниқлаш ва уларга салбий таъсир кўрсатувчи манбааларни аниқлаш;

- улар учун ҳуқуқбузарлик содир этилмаслигига йўл қўймаслик мақсадида имкони борича соғлом микромуҳитни вужудга келтириш;

- зарарли таъсир этувчи манбааларни бартараф этиш;

- ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахсларга тарбиявий таъсир кўрсатиш. Маълумки, жамоат тартибини сақлаш, фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш, жамоат жойларида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, бир сўз билан айтганда мамлакатимизда тинчлик ва осойишталикни таъминлашда ички ишлар оргаларининг ўрни муҳим аҳамиятга эгадир. Жамоат жойларида содир этиладиган безорилик жиноятларини олдини олиш, маъмурий ҳуқуқбузарликларни кўриб чиқиш ҳамда аниқланган ҳуқуқбузарликлар бўйича амалдаги қонунчиликка асосан тегиши жазо чорасини қўллашда ички ишлар органлари асосий субъект ҳисобланади. Яъни, бу соҳада маъмурий жазо ва бошқа таъсир чораларини қўллаш фаолияти ўз навбатида ички ишлар органларининг ваколат бўйичаасига киради.

Профилактика инспекторларининг жамоат жойларида содир этиладиган безорилик ҳуқуқбузарлигини олдини олиш фаолиятининг **махсус субъекти** деб айтиш мумкин. Барча турдаги ҳуқуқбузарлик ва жиноятларнинг олдини олиш ва уни профилактика қилиш бўйича ички ишлар органлари муҳим ўрин эгаллайди. Ички ишлар органларининг безорилик ҳуқуқбузарлигини олдини олиш фаолияти шуғулланувчи ТП профилактика инспекторлари ҳисобланади.

Шаҳар (туман) ИИБ ХООБ таянч пунктларида фаолият кўрсатаётган профилактика инспекторларининг безорилик ҳуқуқбузарликларини олдини олиш фаолиятини ташкил этишнинг энг муҳим йўналишларидан бири сифатида биринчидан, ўзига бириктирилган маъмурий ҳудудда профилактик ишларни тўғри ташкил этиш ва олиб бориш, иккичидан, ҳудуддаги аҳолининг умумий сони, ҳудуддаги криминоген вазиятни яхши билиши ҳамда жамоат жойларини назорат остига олиши; учинчидан, жиноят содир этишга мойил бўлган шахсларни профилактик ҳисобга олиш ва улар билан ишлаш лозим.

ХУЛОСА

Профилактика инспекторларининг майда безорилик ҳуқуқбузарлигини олдини олишни ташкил этишда тўзиладиган ойлик ва чораклик иш режаларида безорилик ҳуқуқбузарлигини олдини олиш масалаларига чуқурроқ эътибор қаратиш талаб этилади. Таъкидлаш керакки, бугунги кунда ҳар бир маҳаллада таянч пунктларининг фаолияти йўлга қўйилган бўлиб, ушбу хизмат томонидан безорилик ҳуқуқбузарлигини олдини олишда бир қатор ижобий ишлар амалга ошириб келинмоқда. Мисол учун уни қуйидагиларда кўриш мумкин. *биринчидан*, маъмурий ҳудудда жамоат тартибини сақлаш, фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган шахслар билан тарбиявий ишлар олиб бориш, уларни ижтимоий фойдали меҳнатга жалб қилиш орқали уларнинг турли хил ёт ғоялар, жумладан уюшган жиноий гуруҳлар, диний-экстремистик оқимлар, гиёҳвандлик ва ичкиликбозлик

иллатлари таъсирга тушиб қолишларининг олдини олишда; *иккинчидан*, профилактика инспекторлари маҳаллаларда «Яраштириш комиссияси» жамоат бирлашмалари билан биргаликда носоғлом оилаларда болалар ҳуқуқларини камситилиши ҳолатларини аниқлаб, фарзанди тарбиясига салбий таъсир кўрсатаётган ота-оналар ва уларнинг ўрнини босувчи шахсларни аниқлаш ва улар билан профилактик-тушунтириш ишларини олиб боришни ташкил этишда; *учинчидан*, мамурий ҳудудда ўтказиладиган «Ўсмир», «Ғамхўр» каби махсус профилактик тадбирларда ҳуқуқбузарликларининг олдини олиш билан бир қаторда ёшларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, ҳуқуқий саводхонлигини ошириб боришга ҳам алоҳида эътибор берилмоқда; *тўртинчидан*, маъмурий ҳудудда жойлашган корхона, ташкилот, муассаса ва жамоат жойларида ўрнитилган тартиб интизом, қонун-қоидаларга риоя этилишини таъминлаш; *бешинчидан*, муқаддам содир этган жинояти учун жазони ижро этиш муассасаларидан озод этилган шахсларнинг ижтимоий ҳаётга мослашувини таъминлаш, жамиятда ўз ўрнини топишларига кўмаклашиш мақсадида милиция таянч пунктлари субъектлари уларнинг ишга жойлашишига кўмаклашиш, уларни ижтимоий-ҳуқуқий қўллаб-қувватлаш, ўз навбатида шахснинг ҳаётда қайта ўз ўрнини топишида ёрдам бераётганлиги жиноятларнинг олдини олишда катта аҳамият касб этмоқда. Жамиятда ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда жамоат тузилма аъзоларининг ўрни муҳим аҳамият касб этади. Бу ҳақида юртбошимиз И.А.Каримов ҳам, “Жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашда биз “Маҳалла посбонлари” каби фуқаролик тузилмаларининг кучли салоҳиятидан тўла фойдаланишимиз лозим. Бу тузилмалар сафига кенг оммани жалб этиш, уларнинг тайёргарлигини кучайтириш ва чэгара қўшинлари ҳамда ҳуқуқ – тартибот идоралари билан ҳамкорлигини таъминлашимиз зарур⁹⁷” деган эдилар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.Каримов. 2007-йил 25-октябрь ички ишлар идоралари ходимлари куни байрами муносабати билан йўллаган байрам табригида. Тошкент- 2007-йил Поста.
2. Конституция - эркин ва фарован ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллига бағишланган тантанали маросимида. 2017-йил 8- декабрь Ҳалқ сўзи.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2022 йилнинг 9-февраль куни Ички ишлар фаолияти, тизимида мавжуд

⁹⁷Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т. 8.– Т.: “Ўзбекистон”, 2000. – 350-б.

муаммо ва камчиликлар, истиқболдаги вазифаларга бағишланган видеоселектор. Тошкент 2017-йил Поста.

4. ИИВнинг 2017-йил 12-июлдаги 151-сонли буйруғи.Т- 2017 йил

5. Ички ишлар Вазири П.Бобожоновнинг оммавий ахборат воситаларига берган интервьюсида. Тошкент 2022-йил 24-феврал Поста №9.

6. Ички ишлар органларининг профилактика хизматларининг жиноятларнинг олдин олиш фаолиятини ташкил этиш ва такомиллаштириш.Ўқув қўлланма. Ж.С.Мухторов.

7. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти психологияси. Дарслик. ИИВ Академия.

8. И.С.Жахонгиров. Криминология. Дарслик. Махсус қисм.

9. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи // Ҳалқ сўзи. – 2017. – 19 сентябр.

10. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг Ахборатномаси. –2022 йил Махсус 91-сон.

4.11. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ҳалқ депутатлари Самарқанд вилояти Кенгашининг навбатдан ташқари сессиясидаги нутқи // Ҳалқ сўзи. – 2022. – 10 ноябр.

12. ИИО нинг жиноятларни олдини олиш фаолиятида виктимологик имкониятларидан фойдаланиш Р.А Хатамов Т-2004 ЙИЛ 78--80 .

13. Г.А.Аванесов. Криминология и социальная профилактики. М 1980 С 459.Криминология общая часть. 2002 г.

14. З.С.Зарипов Вояга этмаганлар ҳуқуқбузарликлари учун муқобил чоралар. Ҳалқаро ҳуқуқ. Т 2022

15. Ички ишлар идораларида ислохотлар - тинчлик ва осойишталик гарови: И. Исмаилов, Ў.Х. Мухамедов, М.З. Зиёдуллаев, Ж.С. Мухтаров, Б.Э. Закиров, Д.М. Миразов, А.А. Пардиев, А.А. Матчанов, Н.Т. Исмоилов: Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси 2014 -йил

16. Криминология дарслик З.С Зарипов И.Исмаилов Тошкент-2020 –й 155-158. Б.

17. Г.А.Аванесов. Криминология и социальная профилактики. М 1980 С 459.Криминология общая часть. 2002 г.